

ІСТОРІЯ ПРЕЮДИЦІАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В останні роки посилюється інтерес до історії виникнення і розвитку окремих інститутів кримінального процесу, оскільки, хоча і необхідно критично ставитися до помилок минулого, водночас треба сприймати все раціональне в ньому.

Виникнення інституту преюдиції історично було обумовлено бажанням законодавця виключити можливість винесення суперечних рішень, при цьому вплив преюдицій на наступні рішення допускався настільки, наскільки це не перешкоджало здійсненню правосуддя.

«Преюдиція (лат. *praejudicium*) — вирішення питання, заздалегідь прийняте рішення» [4, 423]. Цей термін — римського походження, але вживався у римлян в іншому значенні, ніж у даний час. Під «*praejudicium*» у римському судочинстві розумілося судове рішення, яке, будучи винесеним, ставало прецедентом для суддів при розгляданні ними аналогічних справ. Суддя в наступному процесі звичайно погоджував своє рішення з раніше винесеним судовим рішенням, але юридично це рішення не мало для суду обов'язкової сили. Однак, незважаючи на це, фактичний вплив преюдицій на наступні судові рішення був дуже великий. Це пояснювалося тим, що судьями були особи, що обиралися окремо для кожного процесу, тобто це були люди, які мало знали в праві і не мали навичок до аналізу юридичних відносин.

Вплив раніше винесеного рішення природно виникав для кожного судді через побоювання винесення суперечних один одному вироків. Крім того, у римському праві діяв інститут *exertio praejudicialis*, через який особа могла вимагати, щоб питання про більш важливі юридичні відносини, від вирішення яких залежить розглядувана справа, було вирішено окремо від раніше пов'язаної з ним справи. Дія цього інституту була спрямована на те, щоб при розгляді справи суддя не вирішував питання про більш важливі юридичні відносини, тому що це рішення суду надалі могло вплинути на вирішення інших питань, що стосувалися інтересів особи. Преюдиціальне питання (франц. *prejudiciel*) — це правове питання, без попереднього вирішення якого не може бути вирішена в суді дана справа [6, 408].

Питання преюдиції більш докладно викладалися у праві Німеччини і Франції, а звідти дореволюційні російські процесуалісти запозичили преюдиції, але назвали їх інститутом передсудності як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві.

За німецьким правом кримінальний суд був вправі розглядати і розв'язувати будь-яке питання, що пов'язане з розглянутою справою, а також міг передати питання на рішення будь-якому компетентному органу.

Тобто система німецького права схиляється до більш загального і широкого визнання права кримінального суду на вирішення усіх юридичних питань, які

пов'язані із встановленням впливу елементів злочинного складу, до якої б галузі права не належали ці питання. Але закон не обмежує кримінальний суд у цьому напрямі, якщо останній з тих чи інших міркувань убачив необхідність передачі певного питання на вирішення будь-якого іншого компетентного органу, він міг зробити це без всяких обмежень.

Французькі процесуальне право і практика розробили складну систему преюдиціальних питань. Зокрема, вони розрізняли:

1) попередні питання (*questions prealables*), вирішення яких належить до компетенції кримінального суду, але із застосуванням правил цивільного судочинства;

2) преюдиціальні питання (*questions prejudicielles*), що виділені з ведення кримінального суду.

Преюдиціальні питання у свою чергу підрозділялися на:

1) *questions prejudicielles a Faction*, тобто питання, без попереднього вирішення яких не могло бути порушене кримінальне переслідування, а розпочате припинялося;

2) *questions prejudicielles au jugement*, — питання без попереднього вирішення яких, компетентним органом вирок не міг бути винесений.

«До преюдиціальних питань, — писав І. Я. Фойницький, — французьке законодавство відносить питання про факт неспроможності, про права на нерухоме майно, про наявність прав, що виникають від народження чи шлюбу (питання законності народження і дійсності шлюбу), і деякі інші. Органами, компетентними щодо вирішення преюдиціальних питань, визнаються цивільний суд і адміністративні установи» [9, 50].

Французьке право, розробивши вчення про преюдиціальні питання, визначило такий порядок порушення і вирішення цих питань:

1. Право порушення преюдиціального питання належало сторонам у процесі; якщо сторони його не порушували, то кримінальний суд розв'язував преюдиціальне питання на загальних підставах, тобто як попереднє питання (*questions prealables*).

2. На сторону, що порушувала преюдиціальне питання, суд покладав обов'язок у визначений строк надати рішення компетентного органу. Якщо таке рішення надавалося, то суд приймав його без перевірки, якщо не надавалося, то суд вирішував справу на загальних підставах.

3. На час вирішення преюдиціального питання перебіг строку давнини припинявся.

Таким чином, за французьким правом існувала група питань, які спеціально усунені з ведення кримінального суду і підлягали вирішенню цивільним судом чи іншим компетентним органом, зокрема органом адміністративної влади. У тих випадках, коли перед судом виникала проблема вирішення таких питань, що підлягають веденню цивільного суду чи іншого компетентного органу, кримінальне провадження зупинялося до одержання рішення компетентного органу з преюдиціального питання.

Російське право обрало французький шлях, але воно сприйняло преюдицію

як передсудність. Досліджуючи питання преюдицій, І.Я.Фойницький відзначав: «...у кримінальній справі можуть виникнути такі питання, що підлягають винятковому вирішенню іншого встановлення. В останньому випадку на стороні кримінального суду існує юридична неможливість (відсутність прав) продовжувати провадження справи до вирішення таких питань компетентними встановленнями. Питання ці, зумовлюючи вирішення кримінального позову і які належать веденню іншого суду, називаються преюдиціальними, передсудними, а сам розгляд, що зупиняє кримінальне провадження, — преюдиціальним розглядом» [9, 50].

З цього твердження можна зробити висновок, що за російським правом органи судової влади уповноважені були розглядати всі питання, вирішення яких необхідно для досягнення поставленої мети. Проте винятки становили виділені законом правові питання, для вирішення яких суд, що розглядає кримінальну справу, визнавався неправомочним.

Преюдиціальним, чи передсудним, у кримінальному процесі визнавалося таке правове питання, яке задовольняло б таким вимогам: предметом його повинні були бути обставини, що обумовлюють наявність складу злочину; до вирішення цього питання був залучений інший суд, а не суд, що вирішує питання винуватості.

Юридичне призначення преюдицій полягає в тому, що кримінальне переслідування не могло бути порушене до вирішення преюдиціального питання, а вже порушене необхідно було зупинити.

Треба відзначити, що в кримінальному процесі Російської імперії за судовою реформою 1864 року розрізняли цивільну, духовну і кримінальну передсудність.

Цивільна передсудність полягала в тому, що розгляд кримінальної справи залежав від питань, що вирішуються в цивільному порядку. Так, згідно із ст. 27 Статуту кримінального судочинства, «якщо визначення злочинності діяння залежить від визначення у встановленому порядку прав власності на нерухоме майно чи ж властивості неспроможності обвинувачуваного, то переслідування кримінальним судом не порушується, а порушене припиняється до вирішення спірного предмета цивільним судом» [1, 14], тобто поки рішення, прийняте цивільним судом, не набуде законної сили.

Про передсудні питання, віднесені до ведення духовних судів, мова йшла в ст. ст. 1013–1015 Статуту кримінального судочинства. Духовна передсудність зводилася до того, що особи, винні в здійсненні злочинів, пов'язаних з порушенням церковних законів, віддавалися кримінальному суду не раніше як по вистребуванні висновку від духовного суду. Так, наприклад, при розгляді справ про недозволені шлюби і кровозмішення необхідний був висновок духовного суду з питань дійсності і законності шлюбу та про ступінь споріднення.

У дореволюційному процесі існувала і кримінальна передсудність. Так, згідно із ст. 6 Статуту цивільного судочинства позов про відшкодування шкоди чи збитку, заподіяних злочином чи провинною, міг бути поданий до цивільного суду «...не раніш, як по закінченні кримінального провадження з того предмета, з якого позов виникає...» [8, 4].

Раніше винесена по кримінальній чи цивільній справі постанова суду, що розглядає справу з питання, пов'язаного з раніше розглянутою справою, мала значення істини. Постанова суду вважалася істинною, істина презюмувалася.

Законодавство дореволюційної Росії містило правило, відповідно до якого деякі питання, що обумовлюють наявність складу злочину, могли бути вирішені тільки певним органом (кримінальним, цивільним чи духовним судом), що, на думку законодавця, мав великі можливості вирішити певну категорію справ; це пояснювалося тим, що перед цивільним, кримінальним судом ставилися різні завдання (метою кримінального суду проголошувалося досягнення так званої матеріальної істини, а метою цивільного суду було досягнення формальної істини). Відрізнялися також засоби досягнення цих цілей — у цивільному суді діяла система визначених законом доказів, а в кримінальному суді проголошувалося оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді, обмеженим визначеними правилами.

Таким чином, преюдиції необхідні були для практики, щоб уникнути суперечностей у діяльності судових органів, а також для забезпечення найбільш швидкого, кваліфікованого розгляду преюдиціального питання компетентним судом. Таке застосування преюдиції допомагало більш швидкому вирішенню справи, тому що розгляд преюдиціальних питань у порядку кримінального судочинства вимагав більше витрат часу і сил, ніж якби ці питання розглядалися компетентним судом.

Застосування преюдиції, з одного боку, дозволяло більш кваліфіковано і швидко вирішити справу, а з іншого — обов'язковість рішення з преюдиціального питання дозволяла уникнути суперечностей між рішеннями різних судів (кримінального, цивільного, духовного).

У радянському процесуальному праві, а в результаті, у процесуальному праві країн СНД інститут преюдиції одержав трохи інше розуміння, ніж у дореволюційному праві.

Преюдицією стали обґрунтовувати: а) при прийнятті рішень одним судом використання висновків іншого суду, зроблених в іншому процесі; б) залежність вирішення деяких матеріально-правових питань кримінальної справи від попереднього рішення судового чи адміністративного органу. Діяльність судів Союзу Радянських Соціалістичних Республік у єдиній судовій системі, побудованих на єдиних принципах правосуддя, спільність численних правил і вимог доказового права в кримінальному і цивільному процесі, можливість встановлення істини у кримінальній і цивільній справі — усе це свідчить про новий підхід до інституту преюдицій.

Так, наприклад, ст. 28 КПК України містить положення: «Відмова в позові в порядку цивільного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальній справі».

Процесуальне призначення преюдицій полягає в тому, що вони виступають одним із засобів процесуальної економії, оскільки дозволяють використовувати доведені обставини в раніше винесеному рішенні: без повторного дослі-

дження; сприяють зміцненню прав і законних інтересів учасників процесу; сприяють винесенню законних і обґрунтованих судових рішень.

Поняття преюдиції неоднозначно розкривалося в радянській процесуальній літературі і неоднаково регламентовано в законодавстві різних держав. В. І. Камінська вважає, що причиною появи преюдицій є різні способи встановлення фактів у судах по цивільних і кримінальних справах.

Інший підхід до преюдицій у Ю. М. Грошевого, який, на наш погляд, правильно пов'язує преюдиції з оцінкою доказів. Його точка зору, що «...преюдиції... — це не спосіб доказування фактів, а загальне положення (правило), в силу якого особа, що здійснює оцінку доказів, і суд вправі вважати встановленими обставини, що мають значення для вирішення кримінальної справи» [2, 254].

Р. Іскандеров вважає, що «під преюдицією прийнято розуміти значення для органів розслідування, суду фактів і правових висновків, що містяться в раніше винесених судових рішеннях і вироках» [3, 22].

Розглядаючи дану проблему, В. Рясенцев дійшов висновку, що «преюдиція — юридичне правило, відповідно до якого рішення, що набрало законної сили (вирок), одного суду є обов'язковим для іншого, а тому виключається повторний розгляд тієї самої справи в цілому чи в частині» [5, 23].

На наш погляд, визначення преюдиціальності як обов'язковості встановлених у раніше винесеному рішенні обставин для суду, що розглядає справу, пов'язану з раніше вирішеною, означає неприпустимість перевірки судом встановлених у раніше винесеному рішенні обставин, що мають значення для справи, яка розглядається. Усе це обмежує активність суду в частині дослідження тих обставин, які входять до предмета доказування, що є прямим порушенням принципу публічності в кримінальному процесі.

М. С. Строгович справедливо відзначає, що «дійсно суперечило б самій суті діяльності суду положення, при якому суд, при розгляді кримінальної справи, усунув би зі свого розгляду і забороняв би сторонам торкатися важливих для кримінальної справи обставин на тій підставі, що ці обставини уже встановлені (чи відкинуті) іншим судом, в іншій справі, в інший час, за участю інших осіб» [7, 263].

Таким чином, суду надається право, а не покладається на суд обов'язок, повторно досліджувати вже встановлені факти в іншому рішенні компетентного органу.

У результаті вищевикладеного преюдицію варто визначати як властивість судового рішення, згідно з якою встановлені в ньому обставини можуть бути покладені в основу наступного рішення, що виноситься без повторної перевірки.

Література

1. Громов Н. А. Устав уголовного судопроизводства. — М., 1915.
2. Грошевой Ю. М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве: Дис... д-ра юрид. наук. — Х., 1975.

3. Искандеров Р. О преюдициальном значении приговора // Советская юстиция. — 1990. — № 22.
4. Латино-русский словарь. — М.: Рус. яз., 1986.
5. Рясенцев В. Вопросы преюдиции при рассмотрении судами гражданских дел // Советская юстиция. — 1985. — № 10.
6. Словарь иностранных слов / Под ред. Л. Н. Комаровой. — М.: Рус. яз., 1990.
7. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. — М.: Наука, 1968. — Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса.
8. Устав гражданского судопроизводства / Под ред. В. В. Исаченко. — С.Пб.: Право, 1911.
9. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. — С.Пб.: Альфа, 1996. — Т. 2.

УДК 343.9

Є. М. Вечерова

ПРИРОДА НЕКАРАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

Внаслідок кризового стану економіки, соціального розшарування суспільства, політичної нестабільності, недоліків у правоохоронній діяльності злочинність не тільки в Україні, а й у світових масштабах невпинно зростає.

Разом з тим світова громадськість все активніше висловлюється про «кризу покарання» та необхідність гуманізації засобів протидії злочинним проявам.

Як видається, «економія кримінальної репресії» та стабілізація криміногенної ситуації в Україні можлива, перш за все, шляхом реформування системи заходів кримінально-правового впливу на злочинність.

Зарубіжний досвід свідчить, що існує два напрямки реформування системи заходів кримінально-правового впливу: значне скорочення переліку злочинів (створення «маленького, але жорсткого кодексу») або розширення потенціалу застосування кримінально-правових заходів, не пов'язаних з покаранням.

Перший шлях реформування має для України тільки стратегічну перспективу, оскільки на сьогодні відсутні критерії віднесення тих чи інших діянь до невеликого за розміром кримінального законодавства (його Особливої частини), що потребує формулювання нової за змістом кримінальної політики. А корегування кримінально-правових заходів для розширення їх потенціалу, не пов'язаного з карою, вбачається досить перспективним і своєчасним.

У межах даної статті видається доцільним здійснити теоретичне осмислення розуміння як кримінально-правового впливу в цілому, так і окремих його різновидів та заходів, а також їх співвідношення між собою.

Окремі питання в цій сфері розглядалися такими авторами, як Л. В. Багрій-Шахматов, В. К. Дуюнов, О. В. Козаченко, В. О. Меркулова, Д. А. Шестаков та інші, але дослідники зосереджувалися здебільшого на окремих проблемах кримінальної відповідальності та покарання. Визначення ж характеру та змісту «некаральних» заходів кримінально-правового впливу на злочинність не проводилося.